

**ЎЗБЕКИСТОН ҚОНУНЧИЛИГИ
ТАҲЛИЛИ**

UZBEKISTAN LAW REVIEW

**ОБЗОР ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
УЗБЕКИСТАНА**

ИЛМИЙ ТАҲЛИЛИЙ ЖУРНАЛ	SCIENTIFIC ANALYTICAL JOURNAL	НАУЧНО АНАЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
--------------------------------------	--	--

**2024
№3**

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

БОШ МУҲАРРИР:

Гулямов Саид Саидахарович — юридик
фанлари доктори, профессор.

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ АЪЗОЛАРИ:

Рустамбеков Исламбек Рустамбекович — ю.ф.д.,
профессор.

Ҳўжаев Шохжаҳон Акмалжон ўғли — юридик
фанлар бўйича фалсафа доктори.

Оқюлов Омонбой — ю.ф.д., профессор.

Эргашев Восит Ёқубович — ю.ф.н., профессор.

Маҳкамов Отабек Мухтарович — ю.ф.д.

Суюнова Дилбар Жолдасбаевна — ю.ф.д., доц.

Мусаев Бекзод Турсунбоевич — ю.ф.д., доц.

Беков Ихтиёр — ю.ф.д., проф.

Бозоров Сардор Соҳибжонович — ю.ф.д., проф.
в.б.

Ҳазратқулов Одилбек Турсунович — юридик
фанлари номзоди, доцент.

Самарходжаев Ботир Билялович — ю.ф.д.,
профессор.

Ходжаев Бахшилло Камалович — ю.ф.д.,
профессор.

Нарзиев Отабек Саъдиевич — ю.ф.д., проф. в.б.

Жолдасова Шахноза Батировна — юридик
фанлар бўйича фалсафа доктори.

Маълумот олиш учун қуйидагиларга мурожаат этиш
сўралади:

**Гулямов Саид Саидахарович,
Рустамбеков Исламбек Рустамбекович**
ТДЮУ, Халқаро хусусий ҳуқуқ кафедраси,
Ўзбекистон Республикаси, Тошкент ш., 100047,
Сайилгоҳ кўчаси, 35. Тел: 233-66-36

"Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили"нинг электрон
нусхаси Интернетдаги www.library-tsul.uz ёки
www.lawreview.uz сайтида жойлаштирилган.

**Журнал 2013 йилдан Ўзбекистон Республикаси
Вазирлар Маҳкамасининг Олий Аттестация
комиссияси журналлари рўйхатига киритилган.**

Ушбу журналда баён этилган натижалар, хулосалар,
талқинлар уларнинг муаллифларига тегишли бўлиб,
Ўзбекистон Республикаси ёки Тошкент давлат юридик
университети сиёсати ёки фикрини акс эттирмайди.

2024 йилда нашр этилди.

Муаллифлик ҳуқуқлари Тошкент давлат юридик
университетига тегишли. Барча ҳуқуқлар ҳимояланган.
Журнал материалларидан фойдаланиш, тарқатиш ва
қўлайтириш Тошкент давлат юридик университети рухсати
билан амалга оширилади. Ушбу масалалар бўйича Тошкент
давлат юридик университетига мурожаат этилади.
Ўзбекистон Республикаси, Тошкент ш., 100047, Сайилгоҳ
кўчаси, 35.

ISSN 2181-8118

Масъул котиб: **И. Рустамбеков**

Нашриёт муҳаррири: **Н. Ниязова**

Техник муҳаррир: **Д. Козимов**

Лицензия № 02-0074

Босишга рухсат этилди — 28.09.2024

Нашриёт ҳисоб табоғи — 5

«IMPRESS MEDIA» босмахонасида босилди

Адади — 100 нусха.

ИЛМИЙ-ТАҲЛИЛИЙ
ЖУРНАЛ

3/2024

Умаров Аббосжон Аслиддин ўғли
Тошкент давлат юридик университети
мустақил изланувчиси

СУҒУРТА ИНСТИТУТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАБИАТИ: НАЗАРИЙ-КОНЦЕПТУАЛ ТАҲЛИЛ

Аннотация. Мақолада суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиати масалалари илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинган. Суғуртанинг фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар тизимидаги ўрни, моҳияти ва ҳуқуқий табиати ҳақида турли олимларнинг қарашлари ўрганилган. Суғуртанинг иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий ва молиявий категория сифатидаги хусусиятлари тадқиқ этилган. Суғуртанинг тарихий ривожланиш босқичлари ва унинг ижтимоий муносабатлар тизимидаги зарурати илмий асосланган. Суғурта фаолиятининг ҳуқуқий асослари, бу фаолиятни тартибга солувчи қонунчилик ҳужжатлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари тадқиқ этилган. Суғурта тушунчаси иқтисодий, моддий ва юридик маънода талқин қилинган. Суғурта муносабатларининг эҳтимоллий характерга эгалиги, маблағларнинг қайтариб берилиши, қайта тақсимлаш муносабатларининг қатъий белгиланганлик характери ва ташкил этиладиган жамғармадан самарали фойдаланиш каби ўзига хос хусусиятлари очиб берилган. Мақолада суғурта муносабатларининг ривожланиш тенденциялари, унга таъсир этувчи омиллар ҳамда суғурта қонунчилигининг Ўзбекистонда такомиллашиб бориш жараёнлари илмий таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: суғурта, суғурта фаолияти, ҳуқуқий табиат, суғурта қонунчилиги, суғурта мукофоти, суғурта ҳодисаси, суғурта шартномаси, суғурта қилдирувчи, суғурталовчи, мулкӣ манфаатлар, ихтиёрий суғурта, мажбурий суғурта, молиявий ҳимоя, суғурта жамғармаси, суғурта товони, мақсадли пул маблағлари.

Аннотация. В статье с научно-теоретической точки зрения анализируются понятие страхования и вопросы его правовой природы. Изучены взгляды различных ученых на место, сущность и правовую природу страхования в системе гражданско-правовых отношений. Исследованы особенности страхования как экономической, правовой, социальной и финансовой категории. Научно обоснованы исторические этапы развития страхования и его необходимость в системе общественных отношений. Исследованы правовые основы страховой деятельности, законодательные документы, регулирующие эту деятельность, и их особенности. Понятие страхования интерпретировано в экономическом, материальном и юридическом смыслах. Раскрыты такие особенности страховых отношений, как вероятностный характер, возвратность средств, строго определенный характер

перераспределительных отношений и эффективное использование создаваемого фонда. В статье проведен научный анализ тенденций развития страховых отношений, факторов, влияющих на них, а также процессов совершенствования страхового законодательства в Узбекистане.

Ключевые слова: страхование, страховая деятельность, правовая природа, страховое законодательство, страховая премия, страховой случай, договор страхования, страхователь, страховщик, имущественные интересы, добровольное страхование, обязательное страхование, финансовая защита, страховой фонд, страховое возмещение, целевые денежные средства.

Abstract. The article analyzes the concept of insurance and issues of its legal nature from a scientific and theoretical perspective. The views of various scholars on the place, essence, and legal nature of insurance in the system of civil legal relations have been studied. The characteristics of insurance as an economic, legal, social, and financial category have been investigated. The historical stages of insurance development and its necessity in the system of social relations have been scientifically substantiated. The legal foundations of insurance activity, legislative documents regulating this activity, and their specific features have been examined. The concept of insurance has been interpreted in economic, material, and legal senses. The article reveals specific features of insurance relations such as their probabilistic nature, the returnable nature of funds, the strictly defined character of redistribution relations, and the effective use of the established fund. The article provides a scientific analysis of the development trends of insurance relations, factors affecting them, as well as the processes of improvement of insurance legislation in Uzbekistan.

Калит сўзлар: insurance, insurance activity, legal nature, insurance legislation, insurance premium, insured event, insurance contract, policyholder, insurer, property interests, voluntary insurance, mandatory insurance, financial protection, insurance fund, insurance compensation, targeted monetary funds.

Кириш

Бугунги кунда иқтисодий муносабатлар ривожланиб бораётган шароитларда суғурта институти молия тизимининг муҳим таркибий қисмларидан бири сифатида аҳамиятли ўрин эгаллаб бормокда. Суғурта — бу кенг қамровли иқтисодий-ҳуқуқий категория бўлиб, у инсониятнинг дастлабки тараққиёт босқичларидан буён мавжуд бўлган рискларни бошқариш ва уларнинг салбий оқибатларидан ҳимояланиш воситаси сифатида шаклланиб келган.

Суғурта институтининг пайдо бўлиши инсоннинг ўз ҳаёти, соғлиғи, мол-мулки ва бошқа манфаатларини келажақда юзага келиши мумкин бўлган қутилмаган хавф-хатарлар ва зарарлардан ҳимоя қилиш

эҳтиёжидан келиб чиққан. Тарихан суғурта институти қадимги даврларда, хусусан эраимиздан олдинги икки минг йилликда яшаган Бобил подшоҳи Ҳаммурапи қонунларида ўз ифодасини топган эди. Унга кўра савдо қарвонларининг бирортасини юкига табиий ҳодисалар ёки қароқчилар ҳужуми, ўғрилиқлар натижасида зарар етказганда, кўрилган зарарни ўртада тўлаб бериш назарда тутувчи келишув имзоланиши белгилаб қўйилган [1]. Кейинчалик XII-XV асрларда Флоренция, Венеция, Генуядаги савдогарлар биринчи бўлиб денгиз транспорти бўйича ўзаро суғуртани йўлга қўйганлар, XIV асрда эса немис савдогарлари денгиз суғуртаси бўйича Ганза иттифоқини тузганлар.

Суғурта асосан иқтисодий муносабатларга оид категория бўлса-да, у фақатгина иқтисодий тушунча билан чекланмайди. Суғурта кенг қамровли тушунча бўлиб, у ўзида ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий ва молиявий жиҳатларни мужассамлаштиради. Шу боис, суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиатини аниқлаш мазкур муносабатларнинг моҳиятини тўлиқ ёритиб беришга хизмат қилади.

Суғурта фаолияти ўз моҳиятига кўра, бозор иқтисодиёти шароитида вужудга келадиган хавф-хатарларга қарши молиявий ғимоя воситаси ҳисобланади. У мулкӣ муносабатлар субъектларини фуқаролик жавобгарлигидан, мулкӣ зарарлардан, тадбиркорлик фаолиятидаги таваккалчиликдан, шахснинг ҳаёти ва соғлиғига етказилиши мумкин бўлган зарарлардан ғимоя қилиш учун хизмат қилади. Бундай ғимоя суғурта фондлари орқали амалга оширилиб, суғурта қилдирувчилар тўлаган суғурта мукофотларидан шакллантирилган жамғармалар воситасида таъминланади.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 23 ноябрдаги “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги қонунининг 3-моддасига мувофиқ, суғурта деганда — муайян воқеа (ҳодиса) юз берганда етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш, товлар ва бошқа тўловлар тўлаш учун мақсадли пул жамғармаларини ташкил этиш ҳамда улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган, жисмоний ва юридик шахсларнинг манфаатларини ғимоя қилишга доир муносабатлар тушунилиши қайд этилган. Бу таъриф суғуртанинг асосий моҳияти — зарарлардан ғимоя қилиш воситаси эканлигини яққол кўрсатиб беради.

Қонунчиликда берилган таърифдан ташқари, илмий адабиётларда суғуртанинг турли жиҳатларини ўзида ифода этувчи кўпгина таърифлар мавжуд. Хусусан, иқтисодчи олим И.Абдурахмоновнинг фикрича, “суғурта бугунги кунда молиявий ривожланаётган бозорларда суғурта бозорини ривожлантириш учун катализатор вазифасини бажариб келмоқда. Суғурта механизми мамлакатда иқтисодий барқарорликни қўллаб-қувватлашнинг муҳим тизимидир, сабаби у давлат харажатларини, шу жумладан табиий ва бошқа офатлар қурбонларига етказилган зарарларни қоплаш

нуқтаи назаридан давлат бюджетига тушадиган оғирликни пасайтиради” [2].

Таъкидлаш жоизки, суғурта тушунчаси ва табиатини турли томондан — иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий ва молиявий нуқтаи назардан кўриб чиқиш мумкин. Ҳар бир ёндашув суғуртанинг маълум бир жиҳатини очиб беради. Масалан, иқтисодий маънода суғурта — бу суғурта бадаллари эвазига мақсадли пул жамғармаларини ташкил қилиш ва улардан суғурта ҳодисаси оқибатида юзага келган зарарларни қоплаш учун сарфлаш борасидаги муносабатлар тизими. Юридик маънода эса суғурта — юридик ва жисмоний шахслар тўлайдиган суғурта мукофотларидан шакллантириладиган пул жамғармалари ҳисобидан суғурта ҳодисаси юз берганда суғурта шартномасига мувофиқ суғурта товларини тўлаш орқали уларнинг манфаатларини ғимоя қилиш тизимидир [3].

Бугунги кунда мамлакатимизда бозор муносабатларининг ривожланиши билан суғурта фаолияти иқтисодиётнинг муҳим соҳаларидан бири сифатида шаклланиб бормоқда. Суғурта тизими орқали молиявий ва иқтисодий барқарорликни таъминлаш, қутилмаган молиявий йўқотишларни минималлаштириш ва тадбиркорлик рискларини бошқариш имконияти пайдо бўлади. Шунингдек, суғурта хизматлари тизимининг ривожланиши инвестицион фаолиятни рағбатлантириш, аҳолининг иқтисодий барқарорлигини таъминлаш ва умуман олганда иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлашга хизмат қилади.

Мазкур мақолада суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиати батафсил таҳлил қилинади, суғуртанинг асосий хусусиятлари, функциялари ва шакллари аниқланади. Шунингдек, Ўзбекистонда суғурта қонунчилигининг ривожланиш тенденциялари, амалдаги қонунчиликнинг ўзига хос хусусиятлари ва суғурта фаолиятини тартибга солишнинг ҳуқуқий асослари ўрганилади.

Суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиатига доир илмий-назарий қарашлар турли олимлар томонидан ўз аксини топган бўлиб, бу борада кўплаб тадқиқотлар амалга оширилган. Суғурта тушунчасининг моҳияти ва унинг ҳуқуқий-иқтисодий табиати хусусида тадқиқотчилар томонидан турли ёндашувлар илгари сурилган.

Суғуртанинг келиб чиқиши ва моҳияти бўйича бир гуруҳ иқтисодчи олимлар А.В.Ваҳобов ва Т.С.Маликовларнинг таъкидлашича, “суғурта фуқаролар ва корхоналарнинг мулкӣ ва шахсий номулкий манфаатларини ғимоя этувчи самарали восита сифатида инсоният тараққиётининг барча босқичларида мавжуд бўлган. Суғурта ғимоя воситаси сифатида пул ва кредит тушунчаларидан олдин пайдо бўлиши мумкин. Суғурта захиралари натура шаклида шаклланган. Бу анча қийинчиликларни келтириб чиқарган. Чунки, захираларни натура шаклида жамғариш уларни узоқ муддат сақлаш имкониятини бермаган. Товар-пул муносабатларининг пайдо бўли-

ши суғурта захираларини пул кўринишида шакллантиришга замин яратган” [4]. Бизнинг фикримизча, бу назарий ёндашув суғуртанинг тарихий асосларини тўғри ёритиб берган, бироқ суғуртанинг фақат иқтисодий жиҳатига эътибор қаратилган, ҳуқуқий табиати эса чуқур очиб берилмаган.

Яна бир гуруҳ олимлар Б.Ш.Сафаров, А.Б.Таниев ва И.И.Аюбовларнинг фикрича, “суғурта ижтимоий муносабатларни акс эттирувчи категория сифатида жамият шаклланишининг илк даврларида вужудга келиб, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ажралмас қисмига айланган. Суғурта тушунчаси мулкнинг сақланишига, табиий офатлар, ёнғин, ўғирлик ва иқтисодий ҳаётнинг бошқа кўзда тутилмаган хавф-хатарлари натижасида нобуд бўлиши ёки йўқотилишининг олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар. Суғурта — бу унинг иштрокчилари ўртасида кўрилиши мумкин бўлган зарарларни қоплашга мўлжалланган мақсадли суғурта фондларини бадаллар ҳисобидан шакллантириш билан боғлиқ бўлган қайта тақсимлаш муносабатлари йиғиндисидир” [5]. Бизнинг фикримизча, мазкур олимлар суғуртани ижтимоий муносабатлар тизими сифатида оқилона таърифлаганлар, бироқ суғуртанинг ҳуқуқий мақоми, иштирокчилар ўртасидаги ҳуқуқий муносабатлар чуқур ёритилмаган.

Иқтисодчи олим И.Абдурахмонов эса суғуртанинг жамиятдаги ролини чуқурроқ таҳлил қилиб, “суғурта ижтимоий-иқтисодий институт сифатида қадимги замонларда цивилизация пайдо бўлиши ва давлатчиликнинг дастлабки белгиларининг шаклланиши босқичларида келиб чиққан қизиқарли ривожланиш тарихига эгаллигини” ва “суғурта узоқ тарихга эга ва ривожланиш даврида у нотижорат шаклдан тижорат турига айлана борганлиги”ни таъкидлайди [6]. Бизнинг фикримизча, бу таҳлил суғуртанинг тарихий трансформациясини кўрсатиб берган, бироқ унинг ҳуқуқий табиати етарлича очиб берилмаган.

Д.Р.Махмудовнинг қарашига кўра, “инсоният сивилизацияси бошланган даврдан то бугунги кунгача бир неча минг йиллар ўтган. Аммо, суғуртанинг фундаментал илмий асосланган тамойилларидан бири бўлган турли ҳодисалар рўй бериши натижасида қўрилган зарарларни қоплаш мақсадида захираларнинг шакллантирилиши бугунги кунда сақланиб қолган” [7]. Бизнинг фикримизча, муаллиф суғуртанинг асосий функцияси — захира функциясини тўғри ажратиб кўрсатган, аммо суғуртанинг бошқа муҳим функциялари билан боғлиқ ҳуқуқий жиҳатлар етарлича таҳлил қилинмаган.

Адик Ли суғуртанинг молиявий жиҳатлари ва ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилиб, “суғурта давлат молия тизимининг муҳим элементларидан бири бўлиб, алоҳида иқтисодий муносабатлар тизимини ташкил этади. Ушбу муносабатларнинг асосий мазмуни муайян ҳодиса (суғурта ҳодисаси), масалан табиий офат, фавқулодда ҳодиса ва ҳ.к. юз берган вақтда назарда тутилмаган харажатларни қоплаш учун зарур бўлган пул маблағларининг махсус суғурта жамғармаларини

ташкил этишдан иборатдир” [8] дея таъкидлайди. Шунингдек, у суғуртанинг асосий хусусиятларига тўхталиб, яратилаётган суғурта жамғармаларининг мақсадли йўналтирилганлиги, муносабатларнинг эҳтимоллий хусусияти ва маблағларнинг қайтарилиши каби жиҳатларни ажратиб кўрсатади. Бизнинг фикримизча, Адик Ли суғуртанинг молиявий-иқтисодий жиҳатларини анча тўлиқ ёритган, аммо ҳуқуқий асослар ва тартибга солиш масалалари кам эътиборга олинган.

Ҳуқуқшунос олимлар О.Окюлов ва Н.Имомовлар суғуртанинг моҳиятини ҳуқуқий нуқтаи назардан таҳлил қилиб, “суғуртанинг моҳияти шундан иборатки суғурта қилдирувчиларнинг даврий бадалларини ҳисобидан суғурта ташкилоти суғурта ҳодисаси рўй берганда суғурта қилдирувчини мулккий талофатларини камайтириш ёхуд бошқача талофатларни (масалан, ўлим, соғлиғи шикастланиш ва ҳ.к.) оқибатларини юмшатиш ҳисобланади” [9] деб таъкидлайдилар. Улар суғуртанинг ҳозирги замон иқтисодий-ҳуқуқий майдондаги ўрнини очиб бериб, унинг ҳар қандай фаолиятда таваккалчилик хавф-хатарини камайтириш воситаси, катта молиявий ресурсларнинг тўпланишини таъминлаш манбаи, тадбиркорлик субъектлари манфаатларини уйғунлаштирувчи юридик қурилма ва бозор муносабатлари шароитида барқарорлик ва мувоzanатни таъминловчи инфратузилма тизими вазифаларини бажаришини таъкидлайдилар. Бизнинг фикримизча, суғурта моҳиятининг ҳуқуқий жиҳатдан бундай кенг қамровли таҳлили унинг иқтисодий ва ҳуқуқий табиатини янада тўлиқроқ англашга ёрдам беради.

Иқтисодчи Д.Абдутурапова суғурта хизматларини ривожлантириш ва уларнинг сифатини ошириш масалаларини таҳлил қилиб, “суғурта — бу маълум бир хавфдан етказиладиган зарарни қоплашга ҳамда бу учун тўловни амалга оширишга рози бўлган бир нечта шахсларнинг иқтисодий муносабатларидир” деб таъкидлайди” [10]. У мамлакатимизда суғурта компанияларининг заиф томонлари “асосан, мижозларнинг суғуртага нисбатан ишончининг пастлиги ва капиталлашуви, компаниялар диққат-эътибори мижозга йўналтирилмаганлиги” билан боғлиқ эканлигини кўрсатиб ўтади. Бизнинг фикримизча, бу таҳлил суғурта хизматларининг ривожланиши нуқтаи назаридан қимматли ҳисобланади, бироқ суғуртанинг ҳуқуқий жиҳатлари етарли даражада очиб берилмаган.

Юқорида кўриб чиқилган олимларнинг таърифларини умумлаштириб, бизнинг фикримизча, суғурта — бу ўзининг иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий жиҳатларига эга бўлган мураккаб тушунча бўлиб, унинг моҳияти суғурта қилдирувчининг суғурта мукофотлари ёки суғурталовчининг бошқа маблағлари ҳисобидан муайян воқеа (ҳодиса) юз берганда суғурта қилдирувчига етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш, товлонлар ва бошқа тўловлар тўлаш учун мақсадли пул жамғармаларини ташкил этиш, фойдаланиш ва назорат қилиш билан боғлиқ бўлган, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулккий манфаатларини ҳимоя қилишга доир иқтисодий-ҳуқуқий муносабатлар мажмуасидир.

Мазкур мақола суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиатини ўрганишга қаратилган бўлиб, унда қуйидаги тадқиқот методларидан фойдаланилган. Таҳлил ва синтез методи орқали суғурта тушунчасининг турли жиҳатлари ўрганилиб, унинг яхлит моҳияти ва ҳуқуқий табиати аниқланди. Тизимли-тузилмавий метод ёрдамида суғурта тизими, унинг функциялари ва шакллари мантикий боғлиқликда таҳлил қилинди. Тарихий метод орқали суғурта қонунчилигининг Ўзбекистонда ривожланиш босқичлари ўрганилди. Қиёсий-ҳуқуқий метод эса суғурта тушунчасига оид муаллифлик ёндашувларини таққослаш ва баҳолаш имконини берди. Бундан ташқари, мантикий, ижтимоий-ҳуқуқий, статистик ва бошқа илмий тадқиқот методларидан ҳам кенг фойдаланилган. Мақолада суғурта фаолиятига оид қонун ҳужжатлари ҳамда бу соҳадаги олимларнинг илмий қарашлари тадқиқотнинг асосий манбалари сифатида хизмат қилди.

Ўтказилган тадқиқот натижасида суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиатига доир қуйидаги хулосаларга келинди.

Суғурта – ижтимоий-иқтисодий тушунча бўлиб, унинг илдиэлари қадимги даврларга бориб тақалади. Суғуртанинг пайдо бўлиши инсонларнинг кутилмаган ҳодисалар, табиий офатлар ва бошқа зарарли таъсирлардан ўзларини ҳимоя қилиш эҳтиёжи билан боғлиқ. Дастлаб суғурта примитив шаклда – жамоа аъзолари ўртасида зарарларни тақсимлаш кўринишида амалга оширилган бўлса, кейинчалик иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатларнинг ривожланиши билан у алоҳида фаолият соҳасига айланган.

Тадқиқот давомида суғурта тушунчасининг ҳуқуқий табиати турли нуқтаи назардан ўрганилди. Ҳуқуқий нуқтаи назардан суғурта – бу иштирокчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиловчи, мулкӣ ва шахсий номулкӣ манфаатларни ҳимоя қилишга қаратилган фуқаролик-ҳуқуқӣ муносабатлар мажмуи ҳисобланади. Суғурта муносабатлари қонун ҳужжатлари ва шартномалар асосида тартибга солинади, уларда тарафларнинг ҳуқуқӣ мақоми, суғурта объектлари, суғурта ҳодисалари, суғурта мукофотлари ва товоғлари, шартномани тузиш, ижро этиш ва бекор қилиш тартиби белгиланади.

Суғуртанинг ҳуқуқӣ табиатини аниқлашда унинг моҳиятини турли маъноларда кўриб чиқиш мумкин. Иқтисодӣ маънода суғурта – суғурта бадаллари эвазига мақсадли пул жамғармаларини ташкил қилиш ва улардан суғурта ҳодисаси оқибатида юзага келган зарарларни қоплаш учун сарфлаш борасидаги муносабатлар тизими. Моддий маънода суғурта – суғурта бадаллари эвазига шакллантирилган ва суғурта ҳодисаси оқибатида юзага келган зарарларни қоплаш мақсадида ташкил қилинган пул жамғармаларининг моддий кўриниши. Юридик маънода суғурта – суғурта мукофотларидан шакллантириладиган пул жамғармалари ҳисобидан суғурта ҳодисаси юз берганда суғурта шартномасига мувофиқ суғурта товоғини тўлаш билан қонунӣ манфаатларни юридик ҳимоя қилиш.

Суғурта фаолияти эса суғурта билан боғлиқ хизматларни кўрсатишга қаратилган профессионал фаолият тури бўлиб, у лицензиялаштириладиган фаолият соҳасига киради. Амалдаги қонунчиликка кўра, суғурта фаолияти деганда суғурта бозори профессионал иштирокчиларининг суғуртани ва қайта суғуртани амалга ошириш билан боғлиқ фаолияти тушунилади. Суғурта фаолияти билан шуғулланиш учун суғурта ташкилотлари махсус рухсатнома (лицензия) олиши, устав капиталининг минимал миқдорига риоя қилиши, малакали мутахассисларга эга бўлиши, суғурта захираларини шакллантириши ва бошқа талабларга жавоб бериши лозим.

Суғуртанинг ҳуқуқӣ табиатини ўрганишда унинг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

Суғурта муносабатлари доимийлик хусусиятига эга эмас. Суғурта вақтида суғурта ҳодисаси юз беришининг муддатини, суғурта ҳодисасидан келтирилган зарарнинг ҳажмини олдиндан кўра билиш, шунингдек манфаатлари ҳимоя қилинадиган шахсларни олдиндан аниқлаш мумкин эмас.

Суғурта тўловлари суғурта жамғармаларига жамланганидан сўнг (яъни, суғурта ташкилоти кўрсатган хизмат учун кетган сарф-харажатлар чегириб ташланганидан сўнг), суғурталанувчиларнинг ўзларига қайтарилади. Мазкур шаклдаги суғуртада суғурталанувчига бериладиган суғурта тўловининг ҳажми нафақат зарарнинг кўп ёки камлигига, балки суғурта шартномасининг шартларига (масалан, муддатларига) боғлиқ бўлади.

Суғурта қилишда қайта тақсимлаш муносабатлари – суғурта ҳодисаси юз берганда тўланадиган зарар суммасининг мазкур муносабатлар барча иштирокчилари ўртасида тақсимлашга боғлиқ. Суғурта субъектларининг – юридик ва жисмонӣ шахсларнинг пул жамғармалари шахсларнинг мулкӣ ва шахсий манфаатларини ҳимоя қилувчи махсуслаштирилган корхоналарида тўпланади.

Суғурта маблағларини сарф қилиш суғурта шартномаси шартларига асосланган қатъӣ ҳолларда амалга оширилади. Суғурта шартномасини тузиш ва унинг шартлари фуқаролик ҳуқуқи меъёрлари билан, шунингдек суғурта тўғрисидаги қонунчилик билан тартибга солинади.

Тадқиқот натижасида суғуртанинг қуйидаги асосӣ функциялари аниқланди: ҳимоя қилиш функцияси (кутилмаган ҳодисалар натижасида етказилган зарарларни қоплаш); огоҳлантириш функцияси (суғурта ҳодисаларининг олдини олиш ва уларнинг оқибатларини юмшатиш); жамғариш функцияси (суғурта бадаллари ҳисобидан суғурта жамғармаларини шакллантириш); тақсимлаш функцияси (суғурта ҳодисаси натижасида кўрилган зарарларни суғурта иштирокчилари ўртасида тақсимлаш); назорат функцияси (суғурта жамғармаларидан мақсадли фойдаланишни назорат қилиш).

Суғурта муносабатларининг шакллари бўйича икки асосӣ тур – ихтиёрий ва мажбурий суғурта ажратила-

ди. Ихтиёрий суғурта суғурта шартномаси асосида амалга оширилиб, тарафларнинг ўзаро келишуви, хоҳиш-иродаси ва тенглиги принципларига асосланади. Мажбурий суғурта эса қонун ҳужжатларида белгиланган ҳолларда, юридик ва жисмоний шахсларни давлат томонидан суғурта ҳимоясини таъминлашга йўналтирилган бўлиб, унда суғурта қилдирувчининг суғурта мукофотини тўлаш мажбурияти қонунда белгиланади. Мажбурий суғуртанинг ўзига хос хусусияти шундаки, у жамиятнинг муҳим манфаатларини ҳимоя қилиш, фуқароларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларини кафолатлаш мақсадида жорий этилади.

Тадқиқот давомида суғурта шаклларининг яна бир тури – тижорат ва нотижорат суғуртаси ҳам аниқланди. Тижорат суғуртаси фойда олиш мақсадида амалга оширилиб, бозор иқтисодиёти шароитида ривожланади. Нотижорат суғуртаси эса ижтимоий ҳимоя вазифасини бажариб, давлат томонидан аҳолини ижтимоий-иқтисодий қўллаб-қувватлаш мақсадида амалга оширилади.

Ўзбекистонда суғурта қонунчилиги ривожланишининг таҳлили натижасида унинг қуйидаги асосий босқичлари аниқланди:

Биринчи босқич (1991-2001) йилларни қамраб олиб, бу даврда Ўзбекистон Республикасида суғурта муносабатларининг дастлабки ҳуқуқий асослари яратилди ва суғурта бозори шаклланиши учун зарур инфратузилма ишлаб чиқилди. Хусусан, 1993 йил 6 майда “Суғурта тўғрисида”ги қонун қабул қилинди, унда суғурта тушунчаси, объектлари, шакллари, субъектлари, суғурта тўловлари ва таърифлари, суғурта шартномасининг шартлари, суғурта фаолияти устидан давлат назоратининг тартиби белгиланди.

Иккинчи босқич (2002-2020) йилларни қамраб олди. Бу даврда Ўзбекистон Республикасида суғурта қонунчилиги ва механизмлари бозор иқтисодиётига мослаштирилиб, такомиллаштирилди. 2002 йил 5 апрелда “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги янги қонун қабул қилинди, унга мувофиқ суғурта соҳалари ва класслари гуруҳланди, суғурта фаолияти лицензияланадиган фаолият турига киритилди, суғурта сири каби муҳим категориялар мустақамланди. Шунингдек, бу даврда “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги (2008), “Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги (2009), “Ташувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги (2015) каби махсус қонунлар қабул қилинди.

Учинчи босқич (2021 йилдан ҳозирга қадар) давом этмоқда. Бу босқичда суғурта қонунчилиги ва тизими халқаро стандартларга мослаштирилиб, эркин рақобат муҳити шакллантирилди. 2021 йил 23 ноябрда “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги янги таҳрирдаги қонун қабул қилинди. Унда биргаликдаги суғурта, суғурта қоидалари, электрон ахборот алмашинуви, раҳбар ва бош бухгалтерга қўйилган талаблар, қўлланиладиган чора ва санкциялар тизими, истеъмолчиларнинг ҳуқуқ ва ман-

фаатларини ҳимоя қилиш механизмлари мустақамланди.

Замонавий суғурта тушунчасининг ҳуқуқий табиатини аниқлашда унинг қуйидаги хусусиятлари муҳим аҳамият касб этади: 1) суғурта ҳодисаси эҳтимолий ва келажақда содир бўлиши; 2) иқтисодиётда қутилмаган рисклардан ҳимоя қилиш воситаси; 3) аҳолини (ишсизлик, меҳнат қобиляти, даромад манбаи) ижтимоий ҳимоя қилиш воситаси; 4) суғурта бадаллари суғурта қилдирувчиларга қайтиши; 5) давлат бюджетига тушиши мумкин бўлган юқламаларни камайтириши; 6) суғурта мукофотлари учун махсус жамғарма ташкил этилиши; 7) махсус жамғармалар давлат томонидан марказлашган ва хусусий субъектлар томонидан марказлашмаган жамғармалар шаклида ташкил қилиниши; 8) суғурта мукофотлари эвазига инвестицияга йўналтириш мумкин бўлган бўш пул маблағлари шаклланиши; 9) суғурта қилдирувчилар сони ва тўлови ўзаро мутаносиб бўлиб, қанча суғурта қилдирувчилар сони кўп бўлса, суғурта мукофотлари миқдори тушиб бориши; 10) суғурта қонунчилиги ҳамда шартномада белгиланган шартлар асосида амалга оширилиши.

Тадқиқот натижаларига кўра, суғурта муносабатларининг ривожланишига таъсир этувчи қуйидаги омиллар аниқланди: 1) давлатдаги иқтисодий тизим шакли (бозор иқтисодиёти ёки режали иқтисодиёт); 2) давлатдаги суғурта қонунчилигининг ривожланиш даражаси; 3) аҳолининг реал даромадлари; 4) суғурта қилдирувчиларда суғурта объектларининг кўпайиши; 5) суғурта рискларининг мавжудлиги; 6) аҳолининг суғурта маданияти; 7) аҳолининг суғуртага ишончи; 8) суғурта хизматларининг сифати ва мавқеи.

Хулоса қилиб айтганда, суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиати мураккаб ва кўп қиррали бўлиб, у иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий ва молиявий жиҳатларни ўзида мужассамлаштиради. Суғурта – бу жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ манфаатларини қутилмаган ҳодисалар, табиий офатлар, бахтсиз ҳодисалар ва бошқа рисклардан ҳимоя қилишга қаратилган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар тизими бўлиб, у суғурта қилдирувчининг суғурта мукофотлари ҳисобидан шакллантириладиган махсус жамғармалар орқали амалга оширилади. Суғурта фаолияти эса суғурта хизматларини профессионал асосда кўрсатишга қаратилган тадбиркорлик фаолияти бўлиб, у лицензия асосида амалга оширилади ва қонун ҳужжатларида белгиланган талабларга мувофиқ тартибга солинади.

Суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиатини таҳлил қилиш жараёнида бир қатор муҳим масалалар юзага келди, уларни чуқурроқ муҳокама қилиш мақсадга мувофиқ. Суғурта институтининг ҳозирги ҳуқуқий тизимдаги ўрни, суғурта фаолиятини тартибга солиш механизмлари, суғурта муносабатларининг ривожланиш тенденциялари ва истиқболлари, суғурта категориясининг ҳуқуқий табиатини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари каби масалалар алоҳида эътиборга молик.

Суғурта тушунчасининг ҳуқуқий табиатига оид ма-

салалар таҳлили шуни кўрсатадики, қонунчиликда берилган суғурта таърифи унинг моҳиятини асосан молиявий-иқтисодий жиҳатдан очиб беради. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги қонунида суғурта “муайян воқеа (ҳодиса) юз берганда етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш, товлонлар ва бошқа тўловлар тўлаш учун мақсадли пул жамғармаларини ташкил этиш ҳамда улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган, жисмоний ва юридик шахсларнинг манфаатларини ҳимоя қилишга доир муносабатлар” сифатида таърифланади. Бироқ, бу таъриф суғуртанинг фуқаролик-ҳуқуқий табиатини тўлиқ қамраб олмайди. Суғурта нафақат иқтисодий, балки ҳуқуқий категория ҳам ҳисобланади ва унда тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ҳуқуқий муносабатларнинг ўзига хос хусусиятлари, юридик фактлар, ҳуқуқий кафолатлар каби элементлар мавжуд.

Суғурта муносабатларининг ҳуқуқий табиати бўйича турли ёндашувлар мавжуд. Айрим ҳуқуқшунос олимлар суғуртани фуқаролик-ҳуқуқий шартномавий муносабатлар сифатида талқин қилса, бошқалари уни молия ҳуқуқининг институти сифатида кўриб чиқади, учинчи гуруҳ олимлар эса суғуртани комплекс ҳуқуқий институт сифатида баҳолайди. Бу турли хил қарашлар суғурта институтининг мураккаб табиатидан далолат беради.

Бизнинг фикримизча, суғуртани комплекс ҳуқуқий институт сифатида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ. Чунки суғурта муносабатлари ҳам фуқаролик ҳуқуқи, ҳам молия ҳуқуқи, ҳам тадбиркорлик ҳуқуқи нормалари билан тартибга солинади. Суғурта муносабатларининг хусусий-ҳуқуқий жиҳатлари фуқаролик қонунчилиги нормалари билан тартибга солинса, суғурта фаолиятини лицензиялаш, суғурта ташкилотларининг молиявий барқарорлиги, суғурта захиралари, суғурта назорати каби оммавий-ҳуқуқий жиҳатлари молия ва маъмурий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинади.

Суғурта шартномаси фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларнинг асосини ташкил қилади. Суғурта шартномаси ўзига хос юридик-техник конструкция бўлиб, унда суғурталовчи ва суғурта қилдирувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, суғурта объекти, суғурта rischi, суғурта ҳодисаси, суғурта суммаси, суғурта мукофоти, суғурта товони каби муҳим элементлар мавжуд. Суғурта шартномасининг ҳуқуқий табиати у консенсуал, ҳақ эвазига, икки томонлама, эҳтимолий, фидуциар шартнома эканлиги билан белгиланади. Бу хусусиятлар суғурта шартномасини бошқа фуқаролик-ҳуқуқий шартномалардан фарқлаб туради.

Суғурта шартномаси – асосан реал характерга эга шартномадир. У шартнома тузилиши билан бир вақтнинг ўзида суғурта қилдирувчи томонидан суғурта мукофоти тўланмагунча ҳақиқий ҳисобланмайди. Бундан ташқари шартнома, суғурта мукофоти тўлиқ тўланмаганда ҳам қонун ҳужжатларига асосан ҳақиқий ҳисобланмайди. Лекин, айрим турдаги суғурта шартномалари, жумладан, ҳаёт суғуртаси шартномалари реал эмас, консенсуал шартномалар тоифасига кириши

мумкин. Чунки бундай шартномаларда тарафлар ўзаро шартлашган пайтдаёқ шартнома тузилган ҳисобланади. Шунинг учун ҳам, суғурта шартномаларини ҳуқуқий табиатига кўра бир хил типга киритиш мақсадга мувофиқ эмас. Ҳар бир суғурта тури бўйича шартномалар ўзига хос юридик конструкцияга эга.

Суғурта фаолиятини тартибга солишда давлатнинг роли ҳам алоҳида эътиборга молик. Суғурта фаолияти лицензияланадиган фаолият турига киради ва у қатъий давлат назорати остида амалга оширилади. Давлат суғурта ташкилотларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш, суғурта захираларини шакллантириш, суғурта қилдирувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида маълум талаблар ва чекловларни белгилайди. Бу талаблар суғурта муносабатларининг барқарорлигини таъминлаш, суғурта бозорининг ишончли фаолият юритишини кафолатлаш учун зарур. Шу билан бирга, суғурта фаолиятини тартибга солишда меъёрий-ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш, суғурта назоратини самарали ташкил этиш, халқаро стандартларга мослаштириш масалалари долзарб бўлиб қолмоқда.

Суғурта муносабатларининг ривожланиш тенденциялари ва истиқболлари масаласи ҳам алоҳида эътиборга лойиқ. Бугунги кунда суғурта бозорида рақамли технологияларнинг жорий этилиши, суғурта хизматларининг электрон шаклга ўтиши, янги инновацион суғурта маҳсулотларининг пайдо бўлиши каби жараёнлар кузатилмоқда. Бу ўзгаришлар суғурта муносабатларининг ҳуқуқий табиатига ҳам таъсир кўрсатмоқда. Масалан, электрон суғурта полислари, блокчейн технологиясига асосланган суғурта шартномалари, смарт-контрактлар каби янги ҳуқуқий конструкциялар пайдо бўлмоқда. Бу эса суғурта қонунчилигини доимий равишда такомиллаштириб боришни талаб қилади.

Суғуртанинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти борасида ҳам бир қатор масалалар муҳокамага лойиқ. Суғурта нафақат хусусий манфаатларни, балки жамоат манфаатларини ҳам ҳимоя қилиш воситаси ҳисобланади. Айниқса, мажбурий суғурта турлари (транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш, иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш ва ҳ.к.) орқали жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий барқарорлиги таъминланади. Шу сабабли, суғурта институтини ривожлантириш давлат сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири бўлиши керак.

Суғурта қонунчилигининг ривожланиш босқичлари таҳлили шуни кўрсатадики, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда суғурта муносабатларини тартибга солишга қаратилган комплекс ҳуқуқий база яратилган. 1993 йилдаги дастлабки “Суғурта тўғрисида”ги қонундан то 2021 йилги янги таҳрирдаги “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги қонунгача бўлган даврда суғурта қонунчилиги муттасил такомиллаштириб борилди. Ҳозирги кунда амалдаги қонунчилик халқаро стандартларга мувофиқлаштирилмоқда, суғурта бозорида

рақобат муҳити шакллантирилмоқда, суғурта хизматлари сифати оширилмоқда. Бироқ, суғурта қонунчилигини янада такомиллаштириш, айниқса, рақамли суғурта, микросуғурта, исломий суғурта (такафул) каби янги йўналишларни тартибга солиш бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш зарурияти сақланиб қолмоқда.

Суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиатини такомиллаштириш масаласида бир қатор таклиф ва тавсиялар илгари суриш мумкин. Биринчидан, “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги қонунда берилган суғурта таърифини унинг ҳуқуқий табиатини тўлиқроқ акс эттирадиган тарзда такомиллаштириш мақсадга мувофиқ. Суғуртанинг ҳам иқтисодий, ҳам ҳуқуқий табиати уйғунлаштирилган ҳолда таърифланиши лозим. Иккинчидан, суғурта шартномасининг асосий элементларини қонунчиликда янада аниқроқ белгилаш, суғурта шартномасининг ҳуқуқий табиатини ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда такомиллаштириш зарур. Учинчидан, суғурта фаолиятини лицензиялаш, суғурта ташкилотларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш, суғурта захираларини шакллантириш каби масалаларни тартибга солувчи қонуности ҳужжатларини такомиллаштириш лозим. Тўртинчидан, суғурта соҳасида рақамли технологияларни жорий этиш ва электрон суғурта хизматларини ривожлантириш бўйича норматив-ҳуқуқий асосларни яратиш зарур.

Суғурта институтининг ҳуқуқий табиатини ўрганиш жараёнида суғуртани фуқаролик-ҳуқуқий, молиявий-ҳуқуқий ва тадбиркорлик-ҳуқуқий муносабатлар тизими сифатида комплекс таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Суғурта муносабатларининг ҳуқуқий табиати унинг иштирокчилари, объектлари, мазмуни, вужудга келиш асослари, бекор бўлиш асослари, тартибга солиш механизмлари каби жиҳатларни ўз ичига олади.

Суғурта муносабатларининг субъект таркибини суғурталовчи, суғурта қилдирувчи, наф олувчи, суғурталанган шахс ташкил қилади. Суғурта муносабатларининг объекти эса суғурта объекти (мол-мулк, жавобгарлик, ҳаёт, соғлиқ ва ҳ.к.) ва суғурта манфаати (суғурта объектининг заволаңланмаслиги ёки бут сақланишидан манфаатдорлик) ҳисобланади. Суғурта муносабатларининг мазмуни тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларидан иборат бўлади.

Суғурта тушунчасининг ҳуқуқий табиатини аниқлашда суғурта соҳасида фаолият юритувчи субъектларнинг ҳуқуқий мақомини тўғри белгилаш муҳим аҳамият касб этади. Суғурталовчи – бу суғурта фаолиятини амалга ошириш учун лицензияга эга бўлган юридик шахс. Суғурталовчининг ҳуқуқий мақоми унинг устав капиталининг минимал миқдори, ташкилий-ҳуқуқий шакли, таъсисчиларига қўйиладиган талаблар, раҳбарларига қўйиладиган малака талаблари, молиявий барқарорликни таъминлаш механизмлари, ҳисобот ва ошкоралик талаблари каби элементлар билан белгиланади.

Суғурта қилдирувчи – бу суғурта шартномасини тузган ва суғурта мукофотини тўлаш мажбуриятини

олган шахс (жисмоний ёки юридик). Суғурта қилдирувчининг ҳуқуқий мақоми унинг суғурта шартномаси бўйича ҳуқуқ ва мажбуриятлари, суғурта манфаатига эгалик, суғурта товонини олиш ҳуқуқи каби элементлар билан белгиланади.

Суғурта муносабатларининг ҳуқуқий табиатини ўрганишда суғурта шартномасининг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Суғурта шартномаси – бу суғурталовчи муайян воқеа (суғурта ҳодисаси) юз берганда суғурта қилдирувчига ёки шартномада назарда тутилган бошқа шахсга суғурта пулини (суғурта товонини) тўлаш мажбуриятини олиши, суғурта қилдирувчи эса суғурта мукофотларини тўлаш мажбуриятини олиши ҳақидаги келишувдир. Суғурта шартномасининг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат: 1) эҳтимолий характерга эгалик; 2) алеаторлик (таваккалчилик); 3) ҳақ эвазига тузилиши; 4) объектнинг ўзига хослиги; 5) оммавийлик; 6) шакл бўйича қатъий талабларнинг мавжудлиги.

Суғурта муносабатларининг ҳуқуқий табиатини илмий тадқиқ этиш жараёнида суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш механизмлари алоҳида эътиборга молик. Суғурта назорати органларининг ваколатлари, суғурта ташкилотларига қўйиладиган пруденциал талаблар, суғурта захираларини шакллантириш ва жойлаштириш қоидалари, ҳисобот тақдим этиш ва ошкоралик талаблари, суғурта бозори иштирокчиларининг жавобгарлиги ва уларга нисбатан қўлланиладиган санкциялар тизими – буларнинг барчаси суғурта фаолиятини тартибга солишнинг ҳуқуқий механизмларини ташкил этади.

Хулоса қилиб айтганда, суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиати суғурта муносабатларининг комплекс характери ни акс эттирадиган, унинг ҳам иқтисодий, ҳам ҳуқуқий жиҳатларини ўзида мужассамлаштирган тушунчадир. Суғурта институтининг ҳуқуқий табиатини такомиллаштириш, суғурта муносабатларини тартибга солувчи қонунчиликни ривожлантириш, суғурта бозорини янада либераллаштириш ва суғурта хизматлари сифатини ошириш – буларнинг барчаси мамлакатимизда суғурта соҳасининг барқарор ривожланишига хизмат қилади.

Ушбу тадқиқот орқали суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиати ҳар томонлама чуқур таҳлил қилинди. Тадқиқот натижалари қуйидаги хулосаларга келиш имконини берди:

Суғурта – бу ўзининг иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий ва молиявий жиҳатларига эга бўлган мураккаб ва кўп қиррали тушунча бўлиб, у суғурта қилдирувчининг суғурта мукофотлари ёки суғурталовчининг бошқа маблағлари ҳисобидан муайян воқеа (ҳодиса) юз берганда суғурта қилдирувчига етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш, товонлар ва бошқа тўловлар тўлаш учун мақсадли пул жамғармаларини ташкил этиш, фойдаланиш ва назорат қилиш билан боғлиқ бўлган, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулккий манфаатларини ҳимоя қилишга доир иқтисодий-ҳуқуқий муносабатлар мажмуасидир.

Суғуртанинг тарихий ривожланиш йўли инсон ҳаёти ва фаолиятининг турли жабҳаларидаги хавф-хатарлардан ҳимояланиш эҳтиёжи билан чамбарчас боғлиқ. Суғурта институти қадимги даврларда оддий шаклда пайдо бўлиб, жамоа аъзолари ўртасида зарарларни тақсимлаш кўринишида амалга оширилган. Кейинчалик иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатларнинг ривожланиши билан суғурта алоҳида фаолият соҳасига айланган ва мураккаб ҳуқуқий институт сифатида шаклланиган.

Суғуртанинг ҳуқуқий табиати унинг комплекс характери билан белгиланади. Суғурта муносабатлари ҳам фуқаролик ҳуқуқи, ҳам молия ҳуқуқи, ҳам тадбиркорлик ҳуқуқи нормалари билан тартибга солинади. Суғурта муносабатларининг хусусий-ҳуқуқий жиҳатлари фуқаролик қонунчилиги нормалари билан тартибга солинса, суғурта фаолиятини лицензиялаш, суғурта ташкилотларининг молиявий барқарорлиги, суғурта захиралари, суғурта назорати каби оммавий-ҳуқуқий жиҳатлари молия ва маъмурий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинади.

Суғурта муносабатларининг алоҳида институт сифатида шаклланишига хизмат қилувчи бир қатор ўзига хос хусусиятлар мавжуд. Булар суғурта муносабатларининг эҳтимоллий характерга эга эканлиги, маблағларнинг қайтариб берилиши, қайта тақсимлаш муносабатларининг қатъий белгиланганлик характери ва ташкил этиладиган жамғармадан самарали фойдаланиш каби хусусиятлар. Бу хусусиятлар суғуртани бошқа ҳуқуқий институтлардан фарқлаб туради ва унинг ўзига хос ҳуқуқий табиатини аниқлаш имконини беради.

Суғуртанинг функционал моҳияти унинг асосий функциялари орқали намоён бўлади. Суғуртанинг ҳимоя қилиш функцияси (кутилмаган ҳодисалар натижасида етказилган зарарларни қоплаш), огоҳлантириш функцияси (суғурта ҳодисаларининг олдини олиш ва уларнинг оқибатларини юмшатиш), жамғариш функцияси (суғурта бадаллари ҳисобидан суғурта жамғармаларини шакллантириш), тақсимлаш функцияси (суғурта ҳодисаси натижасида кўрилган зарарларни суғурта иштирокчилари ўртасида тақсимлаш) ва назорат функцияси (суғурта жамғармаларидан мақсадли фойдаланишни назорат қилиш) суғуртанинг ижтимоий-иқтисодий ролини тўлиқ акс эттиради.

Суғурта муносабатларининг ҳуқуқий асоси аниқ шартнома конструкцияларида ифодаланади. Суғурта шартномаси – бу суғурталовчи муайян воқеа (суғурта ҳодисаси) юз берганда суғурта қилдирувчига ёки шартномада назарда тутилган бошқа шахсга суғурта пулини (суғурта товонини) тўлаш мажбуриятини олиши, суғурта қилдирувчи эса суғурта мукофотларини тўлаш мажбуриятини олиши ҳақидаги келишувдир. Суғурта шартномасининг ўзига хос юридик конструкцияси у консенсуал, ҳақ эвазига, икки томонлама, эҳтимолий, фидуциар шартнома эканлиги билан белгиланади.

Суғурта муносабатларининг шакллари асосан икки

турга – ихтиёрий ва мажбурий суғуртага бўлинади. Ихтиёрий суғурта суғурта шартномаси асосида амалга оширилиб, тарафларнинг ўзаро келишуви, хоҳиш-иродаси ва тенглиги принципларига асосланади. Мажбурий суғурта эса қонун ҳужжатларида белгиланган ҳолларда, юридик ва жисмоний шахсларни давлат томонидан суғурта ҳимоясини таъминлашга йўналтирилган бўлиб, унда суғурта қилдирувчининг суғурта мукофотини тўлаш мажбурияти қонунда белгиланади.

Ўзбекистонда суғурта қонунчилиги ривожланишининг таҳлили унинг уч асосий босқичдан иборат эканлигини кўрсатди. Биринчи босқич (1991-2001) йилларни қамраб олиб, бу даврда мустақил Ўзбекистон Республикасида суғурта муносабатларининг дастлабки ҳуқуқий асослари яратилди ва суғурта бозори шаклланиши учун зарур инфратузилма ишлаб чиқилди. Иккинчи босқич (2002-2020) йилларни қамраб олиб, бу даврда суғурта қонунчилиги ва механизмлари бозор иқтисодиётига мослаштирилиб, такомиллаштирилди. Учинчи босқич (2021 йилдан ҳозирга қадар) давом этмоқда, бу босқичда суғурта қонунчилиги ва тизими халқаро стандартларга мослаштирилиб, эркин рақобат муҳити шакллантирилмоқда.

Суғурта тушунчасининг ҳуқуқий табиатини ўрганиш жараёнида бир қатор масалалар алоҳида муҳокамага лойиқ. Жумладан, суғурта тушунчасининг қонуний таърифи унинг молиявий-иқтисодий жиҳатларини акс эттиришга қаратилган бўлиб, ҳуқуқий жиҳатлари етарлича очиб берилмаган. Шу сабабли, “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги қонунда берилган суғурта таърифини такомиллаштириш, унда суғуртанинг ҳуқуқий табиати ва фуқаролик-ҳуқуқий жиҳатларини ҳам акс эттириш мақсадга мувофиқ.

Суғурта шартномасининг ҳуқуқий табиатини аниқлашда унинг реал ёки консенсуал характерини тўғри белгилаш муҳим аҳамият касб этади. Суғурта шартномаси асосан реал характерга эга бўлиб, у суғурта мукофоти тўланмагунча ҳақиқий ҳисобланмайди. Бироқ, айрим турдаги, хусусан, ҳаёт суғуртаси шартномалари консенсуал характерга эга бўлиши мумкин. Шу сабабли, ҳар бир суғурта тури бўйича шартномаларнинг ҳуқуқий табиатини алоҳида ўрганиш ва аниқлаш зарур.

Суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш механизмларини такомиллаштириш масаласи ҳам долзарб аҳамият касб этади. Суғурта назорати органларининг ваколатлари, суғурта ташкилотларига қўйиладиган пруденциал талаблар, суғурта захираларини шакллантириш ва жойлаштириш қоидалари, ҳисобот тақдим этиш ва ошкоралик талаблари, суғурта бозори иштирокчиларининг жавобгарлиги ва уларга нисбатан қўлланиладиган санкциялар тизими – буларнинг барчаси халқаро стандартларга мувофиқлаштирилиб, такомиллаштириб борилиши лозим.

Суғурта муносабатларининг ривожланиш тенденцияларини ўрганиш замонавий суғурта бозорида рақамли технологияларнинг жорий этилиши, суғурта хизматларининг электрон шаклга ўтиши, янги иннова-

цион суғурта маҳсулотларининг пайдо бўлиши каби жараёнлар суғурта муносабатларининг ҳуқуқий табиатига ҳам таъсир кўрсатаётганини кўрсатди. Электрон суғурта полислари, блокчейн технологиясига асосланган суғурта шартномалари, смарт-контрактлар каби янги ҳуқуқий конструкциялар пайдо бўлмоқда. Бу эса суғурта қонунчилигини доимий равишда такомиллаштириб боришни талаб қилади.

Суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиатини такомиллаштириш борасида қуйидаги таклиф ва тавсияларни илгари суриш мумкин:

“Суғурта фаолияти тўғрисида”ги қонунда берилган суғурта таърифини унинг ҳуқуқий табиатини тўлиқроқ акс эттирадиган тарзда такомиллаштириш. Суғуртанинг ҳам иқтисодий, ҳам ҳуқуқий табиати уйғунлаштирилган ҳолда таърифланиши лозим.

Суғурта шартномасининг асосий элементларини қонунчиликда янада аниқроқ белгилаш, суғурта шартномасининг ҳуқуқий табиатини ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда такомиллаштириш. Ҳар бир суғурта тури бўйича шартномаларнинг юридик конструкциясини алоҳида ўрганиш ва такомиллаштириш.

Суғурта фаолиятини лицензиялаш, суғурта ташкилотларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш, суғурта захираларини шакллантириш каби масалаларни тартибга солувчи қонуности ҳужжатларини такомиллаштириш. Суғурта назоратини самарали ташкил этиш ва халқаро стандартларга мослаштириш.

Суғурта соҳасида рақамли технологияларни жорий этиш ва электрон суғурта хизматларини ривожлантириш бўйича норматив-ҳуқуқий асосларни яратиш. Электрон суғурта полислари, блокчейн технологиясига асосланган суғурта шартномалари, смарт-контрактлар каби янги ҳуқуқий конструкцияларни тартибга солувчи нормаларни ишлаб чиқиш.

Рақамли суғурта, микросуғурта, исломий суғурта (такафул) каби янги йўналишларни тартибга солиш бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш. Бу йўналишлар бўйича халқаро тажрибани ўрганиш ва миллий қонунчиликка имплементация қилиш.

Суғурта истеъмолчиларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш механизмларини такомиллаштириш. Суғурта қилдирувчилар, наф олувчилар ва суғурталанган шахсларнинг ҳуқуқий ҳолатини аниқ белгилаш, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш воситаларини кенгайтириш, низоларни судгача ҳал қилиш механизмларини ривожлантириш.

Суғурта воситачиларининг (суғурта агентлари, брокерлари) ҳуқуқий мақомини аниқлаштириш ва уларнинг фаолиятини тартибга солувчи нормаларни такомиллаштириш. Суғурта воситачиларининг жавобгарлигини кучайтириш, уларга қўйиладиган малака талабларини ошириш.

Суғурта соҳасида касбий ахлоқ ва хулқ-атвор қоидаларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш. Суғурта ташкилотлари ва воситачиларининг истеъмолчилар билан муносабатларидаги ахлоқий стандартларни

белгилаш, уларга риоя қилинишини таъминлаш механизмларини яратиш.

Юқоридаги таклиф ва тавсияларнинг амалга оширилиши суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиатини такомиллаштиришга, суғурта муносабатларини тартибга солувчи қонунчиликни ривожлантиришга, суғурта бозорини янада либераллаштиришга ва суғурта хизматлари сифатини оширишга хизмат қилади. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатимизда суғурта соҳасининг барқарор ривожланишига олиб келади.

Хулоса қилиб айтганда, суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиати ҳақидаги билимларни чуқурлаштириш ва такомиллаштириш ҳам назарий, ҳам амалий аҳамиятга эга. Назарий жиҳатдан бу суғурта ҳуқуқи фанининг ривожланишига, суғурта муносабатларининг моҳияти ва ҳуқуқий табиатини тўлиқроқ англашга хизмат қилса, амалий жиҳатдан эса суғурта қонунчилигини такомиллаштириш, суғурта амалиётини ривожлантириш, суғурта низоларини ҳал қилиш учун муҳим аҳамият касб этади. Суғурта тушунчаси ва унинг ҳуқуқий табиатини тадқиқ этиш орқали суғурта институтининг бутун моҳияти, унинг функциялари, шакллари, вазифалари, хусусиятлари тўлиқ ва ҳар томонлама очиб берилади, бу эса суғурта муносабатларини ҳуқуқий тартибга солиш механизмларини такомиллаштиришга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. G.J.Jumayeva, R.X.Djalilov, R.I.Rashidov. Sug'urta nazariyasi va amaliyoti. Vneshinvestprom nashriyoti. --T.: 2019, -Б.9-11 (268)
2. Абдурахмонов Илёс Хуршидович. Суғурта соҳаларининг шаклланиш тенденциялари. Мақола. Moliya va Bank ishi Jurnal 3(2022), 60-67 -Б.60
3. Билполхўжаева Ш.Б., Хакимов Ф.Т. Ўзбекистон Республикаси Молия ҳуқуқи. Ўқув қўлланма. --Т.2011,- Б.316-317 (504)
4. Ваҳобов А.В., Маликов Т.С. Молия. Дарслик / Тошкент молия институти.-Тошкент, 2011, -Б.492 (712 б)
5. Сафаров Б.Ш., Таниев А.Б., Аюбов И.И. Молия ва солиқлар. Дарслик. Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2022.-Б.103 (428)
6. Абдурахмонов Илёс Хуршидович. Суғурта соҳаларининг шаклланиш тенденциялари. Мақола. Moliya va Bank ishi Jurnal 3(2022), 60-67 -Б.60
7. Махмудов Дилмурод Розметович. Суғурта бозорининг профессионал иштирокчилари томонидан кўрсатиладиган хизматларни фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солиш. Юридик фанлари бўйича дисс. (PhD) - Тошкент, 2018. --Б.17
8. Li A. O'zbekiston Respublikasi moliya huquqi. Darslik / A.Li. Mas'ul muharrir: M.X.Rustambayev. -- T.:2006, -Б.289 (460)
9. О.Окюлов, Н.Имомов. Суғурта ҳуқуқи. Ўқув қўлланма. --Тошкент, ТДЮУ, 2021 -Б.3-4 (136)